

Platforma 3

Platforma 3

Zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU

Uredili	Lea Kuhar, Dragan Petrevski, Vita Zalar
Avtorji	Nina Cvar, Magdalena Germek, Matija Jan, Jernej Kusterle, Dino Manzoni, Rebecca Rose, Neja Tomšič
Recenzenti	Rok Benčin, Aleš Bunta, Marina Gržinič Mauhler, Andraž Jež, Dean Komel, Matjaž Ličer, Martin Pogačar, Jelica Šumič Riha, Alenka Zupančič
Slovenski jezikovni pregled	Manca Černivec, Nina Ditmajer, Dejan Gabrovšek, Rok Mrvič, Urška Vranjek Ošlak
Angleški jezikovni pregled	Cody J. Inglis, Arne Kušej
Oblikovanje in prelom	Brane Vidmar
Izdajatelj	ZRC SAZU, Podiplomska šola
Založnik	ZRC SAZU, Založba ZRC
Zanju	Jelica Šumič Riha, Oto Luthar
Glavni urednik založbe	Aleš Pogačnik
Tisk	Cicero Begunje, d. o. o.
Naklada	200
	Prva izdaja, prvi natis
	Ljubljana 2022

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji) prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610505945>.

Knjiga je nastala v okviru programa Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

7/9(082)
1(082)

PLATFORMA 3 : zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU / [avtorji Nina Cvar ... et al.] ; uredili Lea Kuhar, Dragan Petrevski in Vita Zalar. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2022

ISBN 978-961-05-0593-8
COBISS.SI-ID 89937411

ISBN 978-961-05-0594-5 (PDF)
COBISS.SI-ID 89811715

**MESTO KRITIČNE MISLI V
GLOBALNEM KAPITALIZMU
GELATINIZACIJA, SUBJEKTIVIZACIJA,
HIPEROBJEKTNOST IN PRIHODNOST
VEKTORIZIRANE REALNOSTI**

Nina Cvar

Mesto kritične misli v globalnem kapitalizmu: gelatinizacija, subjektivizacija, hiperobjektnost in prihodnost vektorizirane realnosti

Namen prispevka je premisliti mesto kritične misli v globalnem kapitalizmu, česar se bom lotila prek treh etap. Najprej bom osvetlila fenomen gelatinizacije, kot ga je opredelil Santiago López Petit, ki ga razumem kot enega izmed osrednjih družbenih procesov aktualne družbene realnosti. Navezujoč na dani sklop bom v drugi etapi pokazala na spremembe znotraj realnosti globalnega kapitalizma, ki se povezujejo s subjektivizacijo, pri čemer bom slednje razvijala skozi imaginarno, natančneje prek njegove genealogije, saj izbiro tovrstnega pristopa razumem kot svojevrsten upor zoper globalni neoliberalni kapitalizem, ki je z gelatinizacijo apropiiral prav imaginarno. V tretjem sklopu bom mesto kritične misli v globalnem kapitalizmu premislila skozi koncept hiperobjekta, kot ga je razvil Timothy Morton, vendar v navezavi na vektorizirano oblast sodobnega kapitalizma, kar pa, sledeč McKenzie Wark, nenazadnje predstavlja radikalni premislek samih produkcijskih pogojev, tudi zaradi dejstva, da so informacije/podatki postali prevladujoča produkcijska sila.

Ključne besede: gelatinizacija, subjektivizacija, hiperobjekt, vektor, globalni kapitalizem

Critical Thought in Global Capitalism: Gelatinization, Subjectivization, Hyperobjectivity and the Future of Vectorized Reality

The purpose of this paper is to reflect on the status of critical thought in global capitalism, which will be shown in three stages. First, I will shed light on the phenomenon of gelatinization, as developed by Santiago López Petit, which I understand as one of the central social processes of contemporary social reality. Building on this line of argument, I will point to transformations within global capitalism associated with subjectivization, developing the latter via an analysis of the imaginary within global neoliberal capitalism. I believe that this approach operates almost as a revolt against global neoliberal capitalism, which has, precisely via gelatinization, appropriated the imaginary. I will conclude by rethinking the status of critical thought in global capitalism via Timothy Morton's concept of hyperobject, but in relation to the vectorized power of contemporary capitalism, which, following McKenzie Wark, presents a radical rethinking of the conditions of production themselves, even in the face of the fact that information/data has become the dominant force of production.

Keywords: gelatinization, subjectivization, hyperobject, vector, global capitalism

UVOD

Cilj pričujočega prispevka je premisliti mesto kritične misli v globalnem kapitalizmu. Besedilo je sestavljeno iz treh sklopov: prvi del bo namenjen analizi fenomena gelatinizacije, ki jo na podlagi raziskav Santiaga López Petita in Marine Gržinić opredeljujem za enega od osrednjih družbenih procesov aktualne družbene realnosti, in ima pomembne implikacije za konstitucijo subjekta, s tem pa za oblikovanje kritične misli same. Sledeč temu bo drugi sklop analiziral spremembe znotraj realnosti globalnega kapitalizma, ki se povezujejo s subjektivizacijo znotraj filmskega medija kot osrednjega medija 20. stoletja. Pri tem bo premislek mesta gledalca, ki se ga bo prispevek lotil prek analize imaginarnega, ki je konec šestdesetih in sedemdesetih let dvajsetega stoletja zavzemalo osrednjo mesto razprav o razmerju med imaginarnim in simbolnim, po eni strani omogočil pre-tresti odnos med gelatinizacijo, filmsko podobo in imaginarnim. Po drugi strani pa prav analiza imaginarnega nujno pripelje do nekaterih ključnih problemov, ki so vzniknili z vzponom neoliberalnega globalnega kapitalizma. Trdim, da lahko z njihovo analizo mislimo ne le aktualnost kritičnih postopkov v pogojih gelatinizacije, temveč uspemo tudi pojasniti, zakaj je kljub vsem naporom zoper spektralizacijo družbe prevladala integrirana logika spektakla oziroma gelatinizacija. Tretji sklop sklenem s premislekom gelatinizacije kritične misli v globalnem kapitalizmu skozi tezo Timothyja Mortona o globalnem kapitalizmu kot hiperobjektu, pri čemer pojem hiperobjekta povežem s tezo o vektorialnosti aktualne oblasti McKenzie Wark. Wark namreč trdi, da vektorska infrastruktura svet spreminja v komodifikacijski stroj, sočasno spreminjajoč tudi samo blagovno formo.

GELATINIZACIJA KOT OSREDNJI DRUŽBENI PROCES GLOBALNEGA KAPITALIZMA

Za pojasnitev delovanja globalnega kapitalizma bom uporabila koncept gelatinizacije (izvorno špansko *gelificación*), ki ga je španski filozof Santiago López Petit začel razvijati v zgodnjih devetdesetih, in sicer v knjigi *Med bitjo in močjo: zavezanost k želji živeti* (*Entre el ser y el poder: Una apuesta*

por *el querer vivir*) iz leta 1994, z njim pa nadaljeval, zlasti za potrebe analize globalnega kapitalizma, v delu *Globalna mobilizacija: kratak traktat o napadu na resničnost* (*La movilización global: Breve tratado para atacar la realidad*) iz leta 2009.¹ Z gelatinizacijo, ki jo v slovenski prostor prvič vpelje Marina Gržinić v besedilu *Capital, Repetition* (2009), pri čemer koncept tudi posloveni, López Petit skuša misliti globalni kapitalizem, temu pa sledi tudi Gržinić.² López Petit, čigar filozofijo označuje radikalna kritika sedanjosti, ob tem pa črpa zlasti iz francoske filozofije šestdesetih let (predvsem Gillesa Deleuza in Michela Foucaulta) ter italijanskih avtorjev kot so Antonio Negri, Raniero Panzieri ter Mario Tronti, z gelatinizacijo identificira družbene procese globalnega kapitalizma. Morda rahlo presenetljivo – toda ob pregledu López Petitove biografije niti ne, saj je svoje čase delal kot kemik v steklarskem podjetju – izbrani koncept gradi s pomočjo kemijske in fizikalne terminologije. Ostajajoč v kemijsko-fizikalnem okviru in da si bomo lahko bolje predstavljali konceptualno izhodišče gelatinizacije, navajam López Petitovo definicijo koncepta:

Izraz gelatinizacija je prevzet s fizikalno-kemijskega področja. Gel (iz latinščine *gelu* – hladen, zamrznjen, ali *gelatus* – zamrznjen, negiben) je koloidni sistem, v katerem je kontinuirana faza trdna, diskontinuirana faza pa tekoča. Geli imajo podobno gostoto kot tekočine, vendar je njihova struktura bolj podobna trdni snovi.³

Prav ambivalentnost, na eni strani tekočine, na drugi strani pa bližina podobnosti s trdno snovjo, López Petitu omogoči, da razmišlja o preobrazbi resničnosti globalnega kapitalizma. Koncept je torej še posebej prikladen za analizo globalnega kapitalizma in njegovih družbenih procesov, zlasti spremembe razmerja med subjektom in objektom ter izbrisa družbenih antagonizmov, kar pa ima radikalne posledice za kritično misel kot tako.

- 1 Santiago López Petit, *Entre el ser y el poder: Una apuesta por el querer vivir* (Madrid: Traficantes de Sueños, 2009 [1994]); in López Petit, *La movilización global: Breve tratado para atacar la realidad* (Madrid: Traficantes de Sueños, 2009).
- 2 Marina Gržinić, »Capital, Repetition,« *Reartikulacija* št. 8 (2009): 3–4.
- 3 López Petit, *La movilización global*, 47. Glej tudi: López Petit, *Entre el ser y el poder*, 157–166.

Če sem uvodoma skušala pojasniti gelatinizacijo, njeno »konceptualno etimologijo«, bi sedaj prešla na aplikativno rabo izbranega koncepta.

Santiago López Petit gelatinizacijo razume kot osrednji družbeni proces globalnega kapitalizma, s čimer ji dodeli status družbene kategorije. To mu omogoči, da, podobno kot Mark Fisher s kapitalističnim realizmom, pokaže na sistem idej, s pomočjo katerega se kapitalizem reproducira. Petit s pomočjo gelatinizacije demonstrira zmožnost kapitalizma, da se, ne glede na to, kako problematični in izkoriščevalski so njegovi procesi,⁴ ponuja kot edina možna realnost ter da se zdi, kot ugotavlja tudi Fisher, oblikovanje predstave o njegovi alternativni nemogoče.⁵ V tem oziru López Petit uspe opozoriti na totalnost sodobnega kapitalizma. Ker pa po López Petitu gelatinizacija zasede takšno mesto, kakršnega je Lukácseva teorija reifikacije v modernosti, se ta totalnost univerzalizira na način objektivne mere, ki vse družbene odnose zvede na oblike, kot jih generira kapitalistična družbena realnost. Izbira reifikacije oziroma gelatinizacije kot ustreznjšega koncepta za identifikacijo pogojev globalnega kapitalizma omogoča diagnozo širokega nabora družbenih fenomenov, na primer institucij, stopnje profita, mezd, zakonov, kritičnih postopkov. Ne nazadnje pa podaja tudi iztočnice za artikulacijo potenciala družbenih sprememb.

Ne glede na to, da je Lukácseva teorija reifikacije tematizirala fordistično ekonomijo in da je bila kritika racionalnosti, kot jo je predlagal Lukács, kasneje nadgrajena s strani Frankfurtske šole,⁶ je pomembno razgrnila razmerje med oblikami družbenega reda, slonečih na racionalnosti na eni strani, ter tržnimi in tehničnimi disciplinami kot tistimi, ki upravljajo administracijo in tehnologijo, na drugi strani. Prav na tovrstni epistemološki osredotočenosti proučitve odnosa med mediiziranimi domenami družbenega življenja,

4 Marina Gržinić in Aneta Stojnić, »From feminism to transfeminism: from sexually queer to politically queer,« v *Sexing the Border: Gender, Art and New Media in Central and Eastern Europe*, ur. Katarzyna Kosmala (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 231–251.

5 Mark Fisher, *Kapitalistični realizem: Ali ni alternative?* (Ljubljana: Založba Maska, 2021).

6 V Marcusejevem razmisleku o integraciji družbenih funkcij potrošništva in administrativnega upravljanja z njegovo tezo o enodimenzionalnem človeku ter s Foucaultovo kritiko racionalnosti v njegovi analizi razmerja med svobodo in kapitalistično racionalnostjo.

tehnologijo in potencialom oblikovanja alternativ, ki jo je Lukács tematiziral s teorijo reifikacije, pa se utemeljuje tudi Petitov pojem gelatinizacije. A treba se je vprašati, na kakšen način se ta razlikuje od reifikacije, ki jo je Lukács formuliral leta 1923 v *History and Class Consciousness*?

Razliko med gelatinizacijo in reifikacijo pojasnjuje Marina Gržinić, ki navaja, da je reifikacija operirala skozi dvojnost, medtem ko gelatinizacija v pogojih globalnega kapitalizma zahteva triadni model. Če gre, tako Gržinić, pri reifikaciji za distinkcijo med živim in mrtvim, gelatinizacija kategorijama »živega« in »mrtvega« dodaja še kategorijo inertnega.⁷ Prav omenjeni vidik dvojnosti, ki ga Gržinić povezuje z reifikacijo in se navezuje na Lukácssevo analizo družbene prakse in družbene ontologije, je mogoče razumeti prek skrajne odtujitve, do katere je po Lukácsu v kapitalizmu prispelo človeštvo. To mu je, kot pripomni Étienne Balibar, omogočilo, »da ponovno odkrije teze o skorajšnjem revolucionarnem preobratu«.⁸ Po drugi strani pa gelatinizacija, tako Gržinić, s triadnostjo demonstrira, da je realnost globalnega kapitalizma povsem abnormalna in zaradi očitnosti, ki jo proizvajajo repetitivni performativni mehanizmi, tudi povsem inertna. A za kaj konkretno gre pri repetitivnih performativnih mehanizmih?

Če bi si gelatinizacijo skušali predstavljati, bi po Gržinić lahko dejali, da gre za trdno snov, obdano s tekočino, ta tekočina pa je performativni repetitivni mehanizem. López Petit navaja, da gre za dvojni proces, za odpiranje in zapiranje, pri čemer dvojni proces uveljavlja očitnost. To pomeni, da je realnost globalnega kapitalizma, kot izpostavlja Gržinić, prekrita z očitnostjo.⁹ Učinke gelatinizacije lahko tako med drugim zasledujemo skozi optiko blagovnega fetišizma, saj

»[z]a razliko od Marxa, ki je analiziral blagovni fetišizem, danes na nivoju družbe nimamo nečesa normalnega, iz česar bi črpale analize forme in njene prezentacije v umetnosti ali teoriji. [...] Za razliko od Marxa živimo v času, v katerem je družbena realnost abnormalna, njena forma artikulacije pa [...] jo intenzivira, tako da se abnormalnost prazni vsake vsebine, pomena

7 Gržinić, *Capital*, »Repetition,« 4.

8 Étienne Balibar, *Marxova filozofija* (Ljubljana: Krtina, 2002), 81.

9 Gržinić, »Capital, Repetition,« 4.

itd. (kar je bila tudi referenčna točka za Louisa Althusserja). To praznjenje učinkuje kot očitnost.«¹⁰

Priča smo torej korenitim spremembam na širši družbeni ravni, ki se med drugim odražajo v načinu, kako delujejo oziroma ne delujejo kritični postopki in kritična misel v pogojih sodobnega kapitalizma. So kritični postopki, ki so bili razviti konec šestdesetih v okvirih historične formacije globalnega kapitalizma, še aktualni? V predlaganih okvirih gelatinizacije je odgovor negativen, saj mehanizmi, s katerimi se je demonstriralo delovanje ideologije v obliki njenega prepoznavanja/ne-spoznanja (npr. Althusser), sami postanejo »surovina« globalnega kapitalizma. Kot poudarja Gržinič, »[f]orma ne skriva več vsebine, toda zaradi načina, na katerega se prezentira prek svoje formalizacije, jo naredi zastarelo, izrabljeno, neuporabno«,¹¹ s čimer posledično globalni kapitalizem kolonizira tudi diskurzivne formacije, strukture in načine delovanja, s pomočjo katerih se utemeljuje družba in njene institucije.

Če se je v modernosti prek forme torej poskušalo pokazati, da je tisto, kar izkušamo, abnormalno, prevlada repetitivnega mehanizma zahteva spremembo strategije. Osrednji problem gelatinizacije namreč ni več vidik prepoznavanja/ne-spoznanja, temveč transparentnost, ali kot navaja Gržinič: »[e]dino abnormalno področje je družbena realnost, ki je ekscesna in motna, medtem ko je mehanizem prezentacije povsem transparenten, uokvirjen s procesom totalne očitnosti.«¹²

Tako je ena od bolj očitnih posledic gelatinizacije, da ne gre več za relacijo med ideologijo in realnostjo, temveč za relacijo ideologije do same sebe: »[m]aterialnost ideologije se vzpostavi kot zastarela, izničena in izpraznjena skozi repetitivne (ideološke) mehanizme.«¹³ Posledice funkcioniranja repetitivnih performativnih mehanizmov pa so, kot izpostavlja Gržinič, nedoločenost, neodločnost in nerešljivost, s čimer nekdanja materialnost intervencije postane »[p]roces multipliciranja, ki odstranjuje, prazni temelj

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

te materialnosti. Repetitivni performativni mehanizem funkcionira kot gelatinizacija, saj postaja moten prav skozi transparentnost, ki se danes izvaja kot repeticija.«¹⁴

Kako se od te gelatinizirane realnosti, kjer je formalizacija oblike povsem transparentna, vsebina pa istočasno izpraznjena, razvezati? Ker je vprašanje razveze tudi vprašanje subjektivizacije, bom v nadaljevanju predočila mesto imaginarnega v analitičnih modelih šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja. Takrat se je imaginarno znašlo v samem osrčju razmislekov o ideologiji kot predstavi imaginarnega razmerja med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami, kjer se je vidik prepoznavanja/ne-spoznanja oziroma spregleda¹⁵ vzpostavljalo kot osrednji problem. Tovrstne razprave so posebno mesto zasedle znotraj filmske teorije kot ideološke kritike, ki naj bi imela za cilj pokazati, da lahko iz povsem nepolitičnih filmov s specifičnim branjem izvečemo političnost, pa čeprav ta nastopa kot njihov manko, film pa potrdi kot privilegirano subjektivacijsko tehnologijo, kjer sta vizualno in senzualno podvržena kapitalizirani reprezentaciji in nastopata kot mesti (re)produkcije kapitalističnega načina produkcije.¹⁶ V tem oziru je bila filmska teorija razumljena kot prvovrstno revolucionarno orožje, ki je za seboj pustila nabor analitičnih kritičnih postopkov, ki pa jih je s pojavitvijo gelatinizacije treba na novo premisliti, česar se bom v pričujoči raziskavi lotila prek izpisa genealogije imaginarnega.

GENEALOGIJA IMAGINARNEGA

Problem imaginarnega in z njim povezanega »spoznanja« oziroma relacije prepoznavanje/ne-spoznanje, spregled, se je v poznih šestdesetih letih intenziviral, kar pa glede na takratno dogajanje, zlasti okoli leta 1968, ni posebno

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Koncept *spregled* navajam po: Jacques-Alain Miller, »Dejavnost strukture,« v *Psihoanaliza in kultura* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981).

¹⁶ Jonathan Beller, *The Cinematic Mode of Production: Attention Economy and the Society of Spectacle* (Lebanon: University Press of New England, 2006).

presenetljivo. Na paradigmo strukturalizma, na njeno osredotočenost na strukture, se je začelo gledati z dvomom; potrebna je bila intervencija, saj strukturalistična teoretska paradigma ni šla v korak z dogajanjem, ki so zahtevala prevetritev takrat prevladujoče teoretske imaginacije. Po letu 1968 so tako sledili novi analitični modeli, imaginarno pa se je znašlo v samem osrčju razmislekov o ideologiji kot predstavi imaginarnega razmerja med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami, kjer ključno vlogo igra prav odnos prepoznavanje/ne-spoznanje.

Vendar pa analiza genealogije imaginarnega ne omogoča zgolj premisleka preobrazbe kritičnih postopkov, temveč ponudi tudi osvetlitev statusa filmske podobe, ne nazadnje pa osvetli, zakaj je kljub vsem naporom zoper družbo, organizirano kot spektakel,¹⁷ prevladala gelatinizacija. To pa je tudi točka, ki zahteva vpotegnitev razumevanja relacije gledalec/podoba/subjekt. Ta se je konec šestdesetih in v sedemdesetih oblikovala prav na podlagi predpostavke specifične topološke strukture odnosa med subjektom in označenim podobe in se prerinila v ospredje razprav, pri čemer je za svoj epistemološki temelj vzela relacijo prepoznavanje/ne-spoznanje oziroma spregled. Ta relacija je z gelatinizacijo izgubila svoj subverzivni potencial. Razloge za to izgubo je verjetno treba iskati prav v načinih, kako se je v šestdesetih in sedemdesetih razumelo imaginarno, tudi v odnosu do filma kot takrat prevladujočega množičnega umetniškega medija. Ta po eni strani proizvaja podobe, ki perpetuirajo prezenco realnega, po drugi strani pa z reduciranjem sveta na podobe razkriva bodisi svojo tenkočutno bodisi kruto iluzijo. Ta iluzija je tudi iluzija neke specifične družbeno-politične konfiguracije.

Dvojna vloga filmskega medija je v šestdesetih letih vzpodbudila živahne razprave o teoriji pogleda, ki jo je zanimalo pozicioniranje gledalca v smislu

¹⁷ S konstituiranjem medijske družbe in industrializirano standardizacijo kinematičnega dispozitiva se spektakel začne kazati kot družba, kot del družbe in kot orodje poenotenja. Nina Cvar, <https://radiostudent.si/kultura/kinobar/in-girum-imus-nocte-et-consumi-mur-igni>, dostopno 13. 8. 2021. Oziroma, kot trdi Guy Debord, spektakel je medosebni družbeni odnos, podobe pa so v vlogi posrednika. Guy Debord, *Družba spektakla; Komentarji k Družbi spektakla; Panegirik: prvi del* (Ljubljana: Založba Beletrina, 1999), 29–30.

zmožnosti vzpostavitve alternativnega pogleda. Zanimalo jo je, ali se lahko znotraj filma vzpostavi subjekt, ki bo zaradi svoje zunanosti v odnosu do filmske iluzije ponudil drugačno, še ne videno možnost. Po drugi strani pa, kot pokaže Joan Copjec v *Read My Desire: Lacan Against the Historicists*, specifično razumevanje imaginarnega v odnosu do relacije prepoznavanje/ne-spoznanje oziroma spregleda izhaja iz panoptičnih historicističnih perspektiv. Za slednje je značilno edinstveno prevzemanje Althusserjevega koncepta interpelacije ter neustrezno razumevanje Lacanovega zrcalnega stadija, kar ima po Copjec pomembne politične posledice, saj: »[p]anoptični argument ne more artikulirati radikalnejšega razumevanja odsotnosti vednosti in je zato odporen na odpor, saj si ne zna zamisliti diskurza, ki bi odnose moči odklanjal, ne pa jih napajal.«¹⁸

Za premislek o gelatinizaciji kot osrednjem družbenem procesu globalnega kapitalizma, ki pod vprašaj postavlja vzpostavljene kritične postopke, analiza Copjec pomeni vsaj dvoje: specifična epistemska formulacija prepoznavanja/ne-spoznanja oziroma spregleda oblikuje epistemologijo, ki materialnosti imaginarnega znotraj gelatinizacijskega družbenega procesa z repetitivnimi performativnimi mehanizmi odvzame njegovo materialnost ter tako omogoči njegovo apropiacijo; predočitev genealogije imaginarnega po eni strani osvetli vlogo filmske tehnologije, po drugi strani pa razkrije vlogo same tehnologije pri subjektivizaciji. S pomočjo Copjec bom naslovila širši kontekst rabe imaginarnega konec šestdesetih in sedemdesetih let, pri čemer bom pokazala, da je bila za ta pristop ključna ideja o povezanosti med psihološkimi učinki filma in delovanjem ideologije. Pri tem bom sledila Althusserju, natančneje Althusserjevi politizaciji Lacanove ideje o zrcalnem stadiju s konca štiridesetih let.

Copjec v *Read My Desire: Lacan Against the Historicists* navaja dva temeljna diskurza: historicizem in psihoanalizo. Pri tem izpostavlja, da je prehajanje med njima oblikovalo specifične konfiguracije, ki so sedemdeseta leta minulega stoletja močno zaznamovale s primatom imaginarnega v filmski teoriji. Copjec v svojih analizah filmsko teoretske perspektive, v katerih

¹⁸ Joan Copjec, *Read My Desire: Lacan Against the Historicists* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1994), 18.

začne prevladovati ideja imaginarnega, opredeli za panoptične historiciistične perspektive, za katere je značilno, da naj bi črpale iz specifične ideje zrcala. Vendar pa te artikulacije, ne glede na razlike med njimi, temeljijo na specifični konceptualni zmoti, ki (filmsko) platno oziroma zaslon razume kot zrcalo,¹⁹ z neustrezno trditvijo, da je to Lacanova pozicija. Zato po Copjec te artikulacije prej kot Lacanu sledijo Foucaultovi ideji o panoptičnem pogledu, ki jo ta razvije v *Nadzorovanju in kaznovanju*.²⁰ V tem smislu Copjec celo govori o foucaultizaciji Lacanove teorije.

Problem, na katerega pri panoptičnih historicističnih perspektivah opozarja Copjec, je konceptualna zasnova panoptičnega pogleda, ki res razgrne opresivne strukture, po drugi strani pa je zaradi načina svoje zasnovanosti, ki temelji na brezpogojni pozitivni relaciji vidnost/vednost, problematična z vidika transgresije zakona. Panoptične historicistične perspektive zato temeljijo na *diadni strukturi*, saj se vzpostavljajo na prekrivanju vidnega in bivajočega, kar pomeni, da se panoptični pogled utemeljuje na ideji o posebni relaciji med vidnostjo in družbeno konstruiranimi kategorijami. Copjec poudarja: »Ker je vsa vednost (vidnost) konstruirana od družbe (torej vse, kar je možno vedeti, ne prihaja iz realnosti, temveč od družbeno konstruiranih kategorij uporabljive misli) in ker je vsa vednost konstruirana, je vednost (ali vidnost) konstruirana, ali drugače, vse, kar je konstruirano, je vednost (vidnost).«²¹ To pomeni, da za panoptične historicistične historične perspektive velja prepričanje, da reprezentacije, ki jih proizvedejo podobe na platnu, subjekt sprejme, kot da so njemu lastne.

Kontekst podobe je možno prenesti tudi v polje subjektivizacije, ne nazadnje tudi v odnosu do premisleka Althusserjeve teze o ideologiji kot predstavi imaginarnega razmerja med individuumi in njihovimi realnimi

19 Thomas Elsaesser in Malte Hagener v knjigi *Teorija filma: uvod skozi čute* sicer opozarjata, da je interes za pogled v zrcalo kot prepoznaven interes starejši od sedemdesetih let. Pojavil se je že v premislekih o povezavi med filmom, obrazom in velikim planom, njegove izvore pa lahko zasledimo že na začetku zgodovine filma. Glej Thomas Elsaesser in Malte Hagener, *Teorija filma: uvod skozi čute*, prev. Polona Petek (Ljubljana: Slovenska kinoteka, 2015), 73.

20 Copjec, *Read My Desire*, 16.

21 *Ibid.*, 17.

eksistenčnimi razmerami, kjer se prepoznanje vzpostavi kot osrednji mehanizem, natančneje, ob srečanju z označenim podobe kot točke, kjer se podoba za subjekt tudi osmisli.²² Za ponazoritev tega procesa navajam Christiana Metza, ki v knjigi *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema* trdi: »[g]ledalec se identificira sam s seboj kot čisto dejanje zaznave (proniciljivo in pozorno): kot pogoj možnosti zaznanega objekta, zato tudi kot neke vrste transcendentalni subjekt, ki mu sleherni *Tu je šele sledi*.«²³

Če sledim Copjec, lahko rečem, da smo priča specifični topološki strukturi, v kateri se subjekt »spravi v bit«, ko se identificira z označenim podobe.²⁴ Po drugi strani pa je to tudi točka problema, saj predpostavka identifikacije subjekta z označenim podobe predpostavlja pasivnega gledalca, pa četudi je namera drugje, v njegovi emancipaciji. Tovrstna epistemična zasnova predpostavlja spregled, s čimer pa se pojem subjekta vzpostavlja na predpostavki o njegovi goli implementaciji. Glavni problem panoptičnih historicističnih perspektiv – poleg neustreznega prevzemanja Althusserjeve interpelacije ter neustreznega razumevanja Lacanovega zrcalnega stadija – je produkcija tipa gledalca (subjekta), ki je tako rekoč *neposredni* odsev podobe. Panoptične perspektive tako slonijo na instrumentalizirani logiki »spoznanja«, kar pa rezultira v ceneni didaktičnosti, predvsem pa se sklene s »poceni« domnevo o vzročno-posledični relaciji med gledalcem, z reproduciranjem skorajda že vulgarne naivnosti gledalčeve distance.

Po drugi strani pa je smiselno, sledeč Toddu McGowanu, distanco na novo premisliti. McGowan predlaga, da je treba kinematično fascinacijo še intenzivirati – da torej v nasprotju s panoptičnimi historicističnimi filmskimi teorijami ne gre za vzpostavitev distance, temveč je distanco treba celo odstraniti, saj »[p]roblem ni, da so se gledalci povsem prepustili fascinaciji, temveč da so obdržali nekaj distance do svoje fascinacije.«²⁵

22 *Ibid.*, 22.

23 Christian Metz, *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema* (Bloomington: Indiana University Press, 1986), 49. Prevod po Elsaesser in Hagener, *Teorija filma*, 84.

24 Copjec, *Read My Desire*, 22.

25 Todd McGowan, *The Real Gaze: Film Theory After Lacan* (New York: State University of New York Press, 2008), 2.

V kontekstu premisleka mesta kritične misli v globalnem kapitalizmu to pomeni, da pristop, ki ga ponudita McGowan in Copjec – za razliko od panoptičnih historicističnih perspektiv, ki stavijo na specifično razumevanje ter privzemanje Althusserja, ob tem pa sledijo Brechtovi politiki potujitvenega učinka in distanciranja – ne stavi na imaginarno, ampak na realno. To naj bi, tako McGowan, predstavljalo motnjo v funkcioniranju ideologije.²⁶ Ta »motnja« pa se tako ponuja kot strategija za razvezo od gelatinizacije, ki je postopkom kritične misli odvzela njihovo materialnost.

GLOBALNI KAPITALIZEM KOT HIPEROBJEKT IN KOT ABSTRAKCIJA VEKTORIZIRANE OBLASTI

Če sem uvodoma pokazala na gelatinizacijo, ki je nadomestila reifikacijo in je postala osrednji družbeni proces, s čimer se preobrazijo tudi pogoji in postopki kritične misli, bom v sklepnih etapi problematiko gelatinizacije kritične misli v globalnem kapitalizmu mislila skozi tezo Timothyja Mortona o globalnem kapitalizmu kot hiperobjektu. Pojem hiperobjekta bom povezala še s tezo o vektorialnosti aktualne moči McKenzie Wark, ki trdi, da vektorska infrastruktura svet spreminja v komodifikacijski stroj, sočasno spreminjajoč tudi samo blagovno formo.²⁷ Na problem materialnosti politike, predvsem pa politične teorije kot kritične misli med drugim opozarja tudi Levi R. Bryant. Bryantovo analizo Gibanja Occupy bom vzela za izhodišče, tudi zato, ker jo Bryant utemeljuje s pomočjo Mortonovega hiperobjekta v navezavi na vektorialnosti moči McKenzie Wark.

Dolžniška kriza je odprla vprašanja, kako nasloviti globalni kapitalizem in se z njim ter njegovim realizmom spoprijeti. Bryant tako navaja, da doprinos McKenzie Wark ni bil le v tem, da po njenem politika ne obstaja, ampak da gre za spremembo moči, ki je postala vektorizirana, izpostavljač problem

²⁶ *Ibid.*, 6–7.

²⁷ McKenzie Wark, *Capital Is Dead: Is This Something Worse?* (London: Verso, 2019), 51.

abstraktnosti globalnega kapitalizma.²⁸ Wark sicer provokativno tezo o neobstoju politike omeni v analizi zasedbe Wall Streeta, kjer izpostavlja, da se zdi, da v obstoj politike verjamejo le še intelektualci in levica, po drugi strani pa so kapitalizem, izkoriščanje, opresija in podnebne spremembe še kako na delu.²⁹

Prav ta sprememba epistemološke optike je Wark omogočila, da je problem abstraktnosti financiraliziranega globalnega kapitalizma povezala s premislekom mesta politike v pogojih, v katerih financiralizacija nastopa kot oblika akumulacije kapitala, ki je simetrična s procesi produkcije vrednosti,³⁰ povzela pa v problematizaciji taktik »Occupy obdobja«, ki so trčile ob vsenavzočo abstrahirano (re)produkcijo spekulacije. Kot je izpostavila Wark: »[p]roblem je, kako okupirati abstrakcijo. Oblast je postala vektorska. Z neverjetnimi hitrostmi lahko kjerkoli na svetu premika denar in moč. Lahko blokiramo določeno mesto moči, toda vektorska moč zaobide tovrstna mesta.«³¹

Ker kapitalizem prežema sodobnost in ker je izrazito nelokaliziran, Bryant vpelje Mortonove hiperobjekte, saj so ti »[v]iskočni, držijo se te, ne glede na tvoja prizadevanja po njihovem potiskanju vstran, rezultirajoč v obsoletnosti ironične distance. [...] [H]iperobjekti so tudi nelokalni. To pomeni, da so množično distribuirani v času in prostoru na način, da nobena lokalna manifestacija ne razkrije totalnosti hiperobjekta.«³² V globalnem kapitalizmu tako na ravni subjektivitete srečujemo zgolj lokalno pojavnost globalnega kapitalizma. Nikoli ne vidimo njegove celote, le delčke, saj je globalni kapitalizem hkrati povsod in hkrati nikjer, predvsem pa se nas oklepa ter ne spusti iz primeža. Četudi je eden od učinkov globalnega kapitalizma kot

28 Levi R. Bryant, »McKenzie Wark: How Do You Occupy an Abstraction?« *Larval Subjects*, 4. 8. 2012, <https://larvalsubjects.wordpress.com/2012/08/04/mckenzie-wark-how-do-you-occupy-an-abstraction/>.

29 *Occupied Times*, »Preoccupying: McKenzie Wark,« 2. 8. 2012, <https://theoccupiedtimes.org/?p=6451>.

30 Christian Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism* (Los Angeles: MIT Press, 2011), 48.

31 Bryant, »McKenzie Wark.«

32 *Ibid.*

hiperobjekta ta, da se učvrstuje njegova abstraktnost, hiperobjekt vendarle ni matematična abstrakcija, saj ima še kako resnične posledice za družbeno vez.³³ Zaradi nelokalnosti, viskoznosti, pa tudi faznosti in specifične temporalnosti globalnega kapitalizma je izgrajevanje emancipatorne politike v teh okvirih osrednji problem: kje v tej hidrasti naravi globalnega kapitalizma sploh začeti emancipatorno politiko?

Glede na gelatinizacijo, izpodmika materialnosti kritičnim postopkom, navsezadnje pa tudi zaradi spremenjenih produkcijskih pogojev kapitalizma, sodobna kritična misel in politika v navezavi na nove medije pogosto zapadeta v produkcije nekakšne prazne avtopoetične performativnosti. Kot ugotavlja Jodi Dean, fantazija participacije, izhajajoča iz dispozitiva novih medijev in iz same spremembe statusa sporočenega – glede na to, da so sporočila le prispevek k cirkulaciji vsebine, ne pa dejanja, ki bi izzvala odziv – uokvirja zaprtje politike na način interpasivnosti kot falsificiranega delovanja.³⁴

Prav ta avtopoetična performativnost skupaj z gelatinizacijo izgrajuje politično-ekonomsko formacijo. V tej formaciji množičnost ekranov in spektaklov ter proliferacija komunikacijskih mrež z vse večjo pomembnostjo informacij/podatkov – ki je, kot ugotavlja Wark, postala dominantna produkcijska sila – izkazujeta spremembo na ravni kapitalističnega produkcijskega načina; med drugim preoblikujoč razredno strukturo, saj na piedestal postavljata vektorski družbeni razred, ki se od tradicionalnega kapitalističnega razreda razlikuje prav v odnosu do lastnine. Vektorski družbeni razred namreč profit ekstrahira ne iz lastnine same, temveč iz informacijskih tokov. Wark tako ugotavlja, da novi družbeni razred svoje dominacije ne izpeljuje več prek apropiacije presežne vrednosti, temveč eksploatira asimetrijo statusa informacije med imeti oziroma ne imeti informacije, saj »[d]aje dostop do željene informacije. Dopolučča oblikovanje lastnega družbenega

33 Timothy Morton, *Hiperobjekti: Filozofija in ekologija po koncu sveta* (Ljubljana: Krtina, 2018).

34 Jodi Dean, »Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics«, *Cultural Politics* 1, št. 1 (2005): 60.

omrežja ter izvedbo finančne transakcije. [...] [I]nformira lahko celo o DNK, ponuja logistično podporo za podjetja.«³⁵

Prav logistika je zlasti na račun algoritmičnih vladnostnih tehnik oblikovala nov horizont nadzora, predvsem pa se je vzpostavila kot konstitutivni element globalnih dobavnih verig. Hiter pregled raziskav upravljanja geografij globalnih vrednostnih verig pokaže, da digitalizacija v ozki tehnični definiciji kombiniranja različnih tehnologij, kot so tehnologije v oblaku, senzorji, masovni podatki ipd., učinkuje na spremenljivke, kot so avtomatizacija produkcijskega procesa, racionalizacija distribucijskega procesa skozi digitalizirana logistična omrežja, modularizacija preskrbnih verig skozi procese standardizacije in platformizacije ter nenazadnje odnos potrošnik/proizvajalec. V zvezi s tem odnosom Florian Butollo ugotavlja protislovne tendence geografske integracije proizvodnih in ciljnih trgov na eni strani ter geografsko fragmentacijo skozi sofisticirano organizacijo dobavnih verig, ki restrukturirajo celotni sektor, na drugi strani.³⁶ Kot pokaže Wark, gre v tem oziru za specifični produkcijski modus, ki na podlagi informacij/podatkov oz. informacijskega/podatkovnega agregata omogoča globalno cirkulacijo blaga, t. i. vektorski družbeni razred. Kot pojasnjuje Wark: »[č]e je kapitalistični razred lastnik produkcijskih sredstev, vektorski razred poseduje vektorje informacij.«³⁷ Poanta Wark je daljnosežna: po eni strani v svoji raziskavi napeljuje na spremembo produkcijskih pogojev in na vzpon nove razredne formacije, po drugi strani pa prav zaradi tega terja spremembo epistemološke optike. Ali sploh še lahko govorimo o kapitalizmu, se sprašuje Wark, glede na to, da se »[m]oč nad vrednostnimi verigami od lastništva produkcijskih sredstev premakne k lastništvu vektorjev informacij,«³⁸ pri čemer pa t. i. vektorska infrastruktura svet preobraža v komodifikacijski stroj, ki spreminja blagovno formo,³⁹ nenazadnje pa tudi pogoje kritične misli. V tem oziru bi tej realnosti lahko rekli kar vektorska realnost, ki se

35 Wark, *Capital Is Dead*, 48–50.

36 Florian Butollo, »Digitalization and the geographies of production: Towards reshoring or global fragmentation?« *Competition and Change* 25, št. 2 (2021): 259–278.

37 Wark, *Capital Is Dead*, 48–50.

38 *Ibid.*, 59.

39 *Ibid.*, 48–50.

utemeljuje prav na vektorju kot načinu koncipiranja statusa informacij/podatkov. Gledano z epistemološkega vidika gelatinizacije, se kaže sicer kot povsem transparentna in očitna, kot takšna pa podpira obstoječo družbenopolitično in ekonomsko strukturo.

Prav spremembe produkcijskih pogojev, ki se povezujejo z digitalizacijo kot dominantnim načinom reprezentacije – ki kot takšna zavzame mesto dominantnega načina produkcije – korenito posežejo v razumevanje odnosa med ideologijo in filmom, ki je bil pred digitalizacijo utemeljen na ideji industrijskega tekočega traku. Filmska podoba je skupaj s filmskim medijem funkcionirala kot abstrakcija tekočega traku, ki »je industrijsko revolucijo pripeljala neposredno do čutil«,⁴⁰ ter se s tem vzpostavila kot učinkovita tehnologija subjektivizacije in kot svojevrstna oblika ekonomije organiziranja filmskega pogleda, ki jo Jonathan Beller imenuje kinematični način produkcije. Nova vektorska infrastruktura pa cel svet podvrže algoritmu in s tem digitalnemu načinu produkcije, po Gržinič nove formacije tehnokapitalistične delitve dela v logiki finančnega kapitala, oblike družbenega programiranja ter načina proizvodnje profita.⁴¹

PRIHODNOST VEKTORIZIRANE REALNOSTI IN KRITIČNE MISLI?

Da pa bi lahko razumeli mesto kritične misli ter oblikovali ustrezne kritične postopke v pogojih gelatinizacije, vektorske realnosti digitalnega načina produkcije in prevlade algoritma, je potrebna kontekstualizacija materialnosti vektorizirane realnosti. Tako sem najprej predstavila pogoje gelatinizacije kot osrednjega družbenega mehanizma globalnega kapitalizma. Nadaljevala sem z analizo kritičnih postopkov, relacije prepoznavanje/ne-spoznavanje oziroma spregleda, da bi pokazala na specifično mesto

⁴⁰ Jonathan Beller, *The Cinematic Mode of Production*, 165.

⁴¹ Gržinič, »A Political Intervention in the Digital Realm,« v *Coded Cultures: New Creative Practices out of Diversity*, ur. Georg Russegger, Matthias Tarasiewicz, Michal Wlodkowski (Vienna, New York: Springer, 2011), 117.

imaginarnega v oblikovanju kritičnih postopkov, predvsem pa na implikacije razvitih rešitev v pogojih globalnega kapitalizma. Izrisana genealogija razvitih kritičnih postopkov po eni strani pokaže na odnos med diskurzom in aktualnim produkcijskim načinom ter družbeno realnostjo, po drugi strani pa napotuje k iskanju novih strategij. Kot pokažem s pomočjo analiz Gržinić, Copjec in McGowana, ostajajo strategije izpahnjene iz svoje lastne materialnosti ter tako reproducirajo »kapitalistični realizem« gelatinizirane globalnega kapitalizma. Po drugi strani pa je izvedena analiza pokazala na vlogo tehnologije v reprodukciji družbene realnosti.

Pred novimi mediji je film nastopal kot referenčna točka, »oko [20.] stoletja«, kot je poudarjal Francesco Casetti.⁴² Kot tak je film po eni strani določal pot stoletja oziroma spremljal razvoj njegovih dogodkov, po drugi strani pa je nastopal kot osnovna enota kapitala, tvorec specifične ekonomije pogleda. Še pomembneje pa je, da je nastopal kot nova možnost, ki je bila kot taka najprej zunanja obstoječi družbeni konfiguraciji, zaradi svoje povnanjenosti pa je učinkovala tako, da je ponujala možnost možnosti. Toda v pogojih vektorizirane realnosti je treba reartikulirati tako mesto filma, predvsem pa pretresti kritične postopke, ki jih je filmski medij »proizvedel« v nekih drugih produkcijskih pogojih. Rečeno drugače; vprašati se je treba, kaj stopi na mesto kritičnega postopka relacije prepoznavanje/ne-spoznanje oziroma spregleda v pogojih globalnega kapitalizma kot hiperobjekta, ki na ravni subjektivitete funkcionira na način, da nikoli ne vidimo njegove celote, le (lokalne) delčke, saj je hkrati povsod in hkrati nikjer, s čimer pa se učvrstuje njegova abstraktnost na eni strani, na drugi strani pa nemoč za oblikovanje alternativ.

Analize sem se lotila prek materialistične analize, natančneje s predočitvijo preobrazb na ravni razredne strukture v njenem prečenju s tehnologijo, tj. digitalnega načina produkcije, pojma, ki ga razvije Gržinić. Sledeč Wark pa sem vpeljala pojem vektorizirane oblasti, da bi podčrtala vlogo in mesto vektorja kot morebiti novega dispozitiva. Kakšna je torej prihodnost vektorizirane realnosti in same kritične misli? Naj se za poskus odgovora na

42 Francesco Casetti, *Eye of the Century: Film, Experience, Modernity* (New York: Columbia University Press, 2008), 227–228.

zastavljeno vprašanje vrnem k Wark, ki pravi, da vektor z monopolizacijo pozornosti ne le podpira globalni kapitalizem, ampak spodbuja specifično potrošniško sebstvo, predvsem pa nastanek novega razreda, ki z lastništvom nad informacijami/podatki nadzoruje vrednostne globalne verige. Vendar pa ta ugotovitev pravzaprav ni nekaj novega – o vlogi pozornosti znotraj kinematičnega načina produkcije je namreč govoril že Beller, pred njim pa Adorno in Horkheimer v njuni analizi kulturne industrije. Novi so tehnološki pogoji, ki zahtevajo izumljanje novega jezika, s pomočjo katerega se bo, kot izpostavlja Wark, dojelo učinke sedanjosti in artikuliralo abstraktne sile, ki niso večne in niso bistvo.⁴³

LITERATURA

- Beller, Jonathan.** *The Cinematic Mode of Production: Attention Economy and the Society of Spectacle*. Lebanon: University Press of New England, 2006.
- Bryant, Levi R.** »McKenzie Wark: How Do You Occupy an Abstraction?« *Larval Subjects*. 4. 8. 2012. <https://larvalsubjects.wordpress.com/2012/08/04/mckenzie-wark-how-do-you-occupy-an-abstraction/>
- Butollo, Florian.** »Digitalization and the Geographies of Production: Towards Reshoring or Global Fragmentation?« *Competition and Change* 25, št. 2 (2021): 259–278.
- Casetti, Francesco.** *Eye of the Century: Film, Experience, Modernity*. New York: Columbia University Press, 2008.
- Copjec, Joan.** *Read My Desire: Lacan Against the Historicists*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1994.
- Cvar, Nina.** »In girum imus nocte et consumimur igni.« *Kinobar, Radio Študent*, 15. 1. 2014. <https://radiostudent.si/kultura/kinobar/in-girum-imus-nocte-et-consumimur-igni>
- Dean, Jodi.** »Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics.« *Cultural Politics* 1, št. 1 (2005): 51–74.
- Elsaesser, Thomas in Malte Hagener.** *Teorija filma: uvod skozi čute*. Ljubljana: Slovenska kinoteka, 2015.
- Fisher, Mark.** *Kapitalistični realizem. Ali ni alternativa?* Ljubljana: Maska, zavod za založništvo, kulturno in producentsko dejavnost in KUD Anarhiv, 2021.
- Gržinić, Marina.** »Capital, Repetition.« *Reartikulacija*, št. 8 (2009): 3–4. <http://grznic-smid.si/wp-content/uploads/2013/02/Rear2009tikulacija8.pdf>.

43 Wark, *Capital Is Dead*, 169.

- Gržinić, Marina.** »A Political Intervention in the Digital Realm.« V: *Coded Cultures: New Creative Practices out of Diversity*, uredili Georg Russegger, Matthias Tarasiewicz, Michal Wlodkowski, 116–134. Vienna/New York: Springer, 2011.
- Gržinić, Marina in Aneta Stojnić.** »From Feminism to Transfeminism: From Sexually Queer to Politically Queer.« V: *Sexing the Border: Gender, Art and New Media in Central and Eastern Europe*, uredili Katarzyna Kosmala et al., 231–251. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- Marazzi, Christian.** *The Violence of Financial Capitalism*. Los Angeles: MIT, 2011.
- McGowan, Todd.** *The Real Gaze: Film Theory After Lacan*. New York: State University of New York Press, 2008.
- Metz, Christian.** *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema*. Bloomington: Indiana University Press, 1986.
- Miller, Jacques-Alain.** »Dejavnost strukture.« V: *Psihoanaliza in kultura*, uredil Rastko Močnik, 233–255. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.
- Morton, Timothy.** *Hiperobjekti: Filozofija in ekologija po koncu sveta*. Ljubljana: Založba Krtina, 2018.
- Occupied Times.** »Preoccupying: McKenzie Wark.« 2. 8. 2012. <https://theoccupiedtimes.org/?p=6451>.
- Wark, McKenzie.** *Capital Is Dead: Is This Something Worse?* London: Verso, 2019.